

EVOLUȚIA REȚELEI ȘCOLARE CONFESIONALE ROMÂNEȘTI DIN BANAT LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

ANGELA DUMITRESCU

Statul și biserica erau cele două „forțe” care patronau și își disputau întâietatea în opera de educație a tinerii generații la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.¹ Biserica ortodoxă română și greco-catolică își revendicau patronajul moral al educației și preiau în lupta cu statul școlile, protejându-le sub aripa autonomiei de care dispuneau. Sunt însă departe de a asigura școlilor și autonomia financiară, povara învățământului rural confesional fiind împinsă cu toată greutatea asupra comunităților locale. Însă, „povara” va fi acceptată de către acestea, căci a reprezentat o soluție viabilă de rezistență în fața politicilor maghiare de deznaționalizare, dar și pentru a le asigura copiilor șansa de a accede la nivelul doi de instrucție – școlile secundare.²

Rețeaua școlară din Banatul istoric includea, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, următoarele tipuri de școli: școli de stat, școli comunale, școli confesionale, școli asociate și școli particulare.³ Această clasificare era determinată de susținerea financiară de care beneficiau școlile, fondurile fiind alocate fie integral prin Ministerul Învățământului și Cultelor pentru școlile de stat, fie parțial, sub forma completării de resurse financiare pentru școlile comunale. Școlile confesionale erau susținute financiar și administrate de către biserici, în timp ce școlile particulare erau finanțate de persoane fizice, fundații sau instituții.⁴

Anual, Ministerul Învățământului și Cultelor întocmea un Raport ministerial care prezenta „starea învățământului poporal din Ungaria”, în care erau sintetizate toate datele statistice privitoare la școli. Aceste rapoarte erau făcute publice prin intermediul presei. Dintr-un astfel de raport pentru anul 1887 reiese cu claritate atât numărul și tipul școlilor de pe întreg teritoriul Ungariei cât și numărul total al elevilor înscriși pentru a frecventa cursurile școlare:

Tabel 1. Situația numerică a școlilor populare din Ungaria în anul 1887⁵.

Tipul școlii	Nr. școli
Comunale	1880
Romano - Catolice	5386
Greco – Catolice	2147
Greco – Ortodoxe	1770
Evanghelice	2344
Luterane	1437
Unitariene	45
Izraelite	544
Private	171
Ale asociațiilor	31
Total școli	15755

Dacă în anul 1877 pe întreg teritoriul Ungariei exista un număr de 15486 de școli,⁶ în doar 10 ani se constată o creștere numerică de 269 de școli. Din totalul general, 1731 de școli erau comunale, 131 de stat și 13755 erau școli cu caracter confesional.⁷

Proporțiile se păstrează și peste 10 ani când, din totalul de 15755 de școli în anul 1887, 13673 de instituții de învățământ, reprezentând un procent de 86.79%, aveau susținere financiară confesională, fiind administrate în baza legilor

învățământului de către Biserică. Dintre acestea, 8500 erau maghiare, 2440 românești, 1368 slovace, 288 sârbești, 45 croate, 273 rutene, 11 italiene, 1031 germano-maghiare, 559 româno-maghiare, 821 slovaco-maghiare, 66 sârbo-maghiare, 115 croato-maghiare, 294 ruteano-maghiare, 5 germano-slovaco-maghiare, 2 bulgaro-maghiare, 9 româno-germane, 14 slovaco-germane, 47 croato-germane, 2 româno-sârbești, 6 croato-slovene, 2 ruteano-slovace.⁸ Firesc, statistica elevilor obligați să frecventeze școlile ține seama și de confesiunea acestora:

Tabel 2. Numărul și frecvența elevilor din Ungaria după naționalitate și confesiune în anul 1887.⁹

Obligați să frecventeze		Frecventează					
După naționalitate	Numeric	După naționalitate	Numeric	După confesiune	Din 1000 de copii obligați	După limba maternă	Din 1000 de copii obligați
Maghiari	1168037	Maghiari	984487	Luterani	897,8	Maghiari	842
Germani	329468	Germani	298789	Catolici	870,4	Germani	907,1
Români	373530	Români	232360	Evangelici	814,5	Români	622,1
Slovaci	327221	Slovaci	278833	Unitarieni	802,3	Slovaci	849
Sârbi	66529	Sârbi	53386	Mozaici	798	Sârbi	802,4
Croați	45305	Croați	37988	Greco-ort.	684	Croați	838,5
Ruteni	67468	Ruteni	45525	Greco-cat.	620	Ruteni	674,8

Din analiza acestei situații statistice privitoare la starea învățământului „poporal” de pe întreg teritoriul Ungariei la sfârșitul secolului al XIX-lea, reiese cu claritate faptul că, deși din punct de vedere numeric, elevii de limbă maternă română se situau pe poziția a treia, după maghiari și germani, la numărul celor obligați să frecventeze școala, din întreaga Ungarie, la frecvența reală, considerată după criteriul limbii materne române și al confesiunii greco - ortodoxe, aceștia ocupă ultimul loc. Explicația nu rezidă în slaba înclinație a elevilor de naționalitate română către studiu și implicit către școală, ci în numărul mic al școlilor cu predare

în limba română, raportat la numărul atât de mare de elevi, obligați să frecventeze. Astfel, se poate constata cu ușurință, că pentru această perioadă, unui efectiv de 373530 copii de limbă maternă română obligați să frecventeze cursurile școlare primare le reveneau un număr de 2440 de școli cu predare în limba maternă română, ceea ce însemna că într-o astfel de instituție școlară, ar fi trebuit să învețe aproximativ 153,1 elevi. Pentru comparație, unui efectiv de 1168037 copii de limbă maternă maghiară le reveneau un număr de 8500 de școli cu predare în limba maternă maghiară, la care se adăugau 2893 de școli mixte. Rezultă că unei instituții de învățământ cu predare în limba maghiară îi reveneau un număr de aproximativ 102,5 elevi. Diferența de număr devine sesizabilă atât în frecvență cât și în calitatea actului de învățământ desfășurat în școli. Legea învățământului nr. 38 din 1868 impune obligativitatea învățământului elementar de 6 clase, prevedere aflată în consonanță cu spiritul secolului. Erau obligați să frecventeze școala copiii între 6 și 15 ani, dreptul de a înființa școli elementare, medii și preparandiale avându-l statul, confesiunile religioase, comunele politice, diferitele asociații sau particularii.¹⁰ Deși se introduc pedepse pentru părinții ce nu-și trimiteau copiii la școală, iar media națională românească duce o adevărată campanie de presă în acest sens,¹¹ frecvența nu crește sesizabil la sfârșitul secolului al XIX-lea deoarece numărul de școli, și implicit al sălilor de clasă și a cadrelor didactice alocate desfășurării actului de învățământ a crescut prea puțin în aceeași perioadă pentru a putea acoperi „necesarul” didactic cerut de un număr de elevi aflat și el în creștere continuă. Situația este analizată cu îngrijorare de către presa vremii. În articolul de pe prima pagină „Drapelul” din 27 mai/9iunie 1904, când agitația produsă de discuțiile purtate în jurul propunerii de lege Berzeviczy duce la adevărate dezbateri publice se remarcă faptul că: „...Statul a decretat obligativitatea învățământului poporal, dar nu este capabil de a instrui numărul cerut de școale pentru a da de fapt populației posibilitatea de a-și trimite copiii la școală. Dacă nu ar veni bisericile, comunele și societățile particulare în ajutor, ar rămâne încă pentru multă vreme

obligativitatea învățământului poporal numai pe hârtie, căci a trimite copiii la școală când aceasta nu există e absurd...”¹² Ziarul continuă argumentația, dând câteva exemple concrete:”...Comitatul Caraș-Severin: pe teritoriul său sunt conform statisticii maghiare, în anul 1903, 49 999 de copii obligați să cerceteze școala și 441 de școli populare. Rezultă 113 școlari la o școală, iar legea oprește să fie mai mulți de 80. Înseamnă că aproape 15 000 de copii sunt deja lipsiți de școală. Din cele 441 de școli, 62 sunt de stat, 128 comunale grănicerești, 250 confesionale și una particulară. Rezultă că 14% sunt școli de stat, 56% școli confesionale, restul comunale grănicerești. În numărul școlilor de stat sunt incluse și școlile montane. Obligatorietatea învățământului reclamă pe teritoriul comitatului cu o medie de 50 de școlari/școală că trebuie să existe 1000 de școli cu o clasă. Cam atâtea școli sau clase ar trebui să fondeze și să susțină statul.”¹³

Presa deplânge și „practica” transformării gimnaziilor românești în școli de stat. Astfel, gimnaziul din orașul Lugoj, a fost predat în administrare fondului gimnazial comitatens. „Noi am cerut atunci să fie introdusă limba română ca limbă de propunere, cu atât mai vârtos cu cât aveam 2 titluri de drept la acesta, dar guvernul a trecut peste cererea noastră. În aceste împrejurări nu-i de mirare că din acest gimnaziu ies tineri români altcum talentați și din altele bine instruiți, cari nu știu cum se cade românește, iar de literatura română, care le-ar mări însuflețirea pentru națiunea lor, nici idee n-au... Se propun cursuri în limba română obligatorii, nu facultative, profesorii să aibă calificare specifică pentru catedra de limbă română.”¹⁴

Pentru Banat, cu o populație majoritară vorbitoare de limbă maternă română,¹⁵ (recensământul maghiar din 1900 relevă pentru această provincie o cifră totală de 1.528.600 locuitori, iar pentru anul 1910 pe cea de 1.582.133 de locuitori¹⁶), până la sfârșitul secolului al XIX-lea au funcționat 210-220 școli elementare confesionale românești ortodoxe coordonate de Episcopia Caransebeșului, 80-90 de școli confesionale românești ortodoxe, aflate sub

jurisdicția Episcopiei Aradului, 105-110 școli grănicerești, 11 școli particulare întreținute de STEG și 40-50 de școli confesionale greco-catolice.¹⁷ Desființarea confiniului militar va duce la transformarea școlilor grănicerești în școli comunale, iar în anul 1902 cele 11 școli particulare administrate de STEG au fost transformate și ele în școli de stat.¹⁸

Tabel 3. Evoluția numerică a instituțiilor școlare din Banat între anii 1890-1905¹⁹

Anul	Școli confesionale ortodoxe	Școli comunale	Școli de stat	Școli particulare	Total Școli
1890	212	109	-	11	332
1895	216	111	-	11	338
1900	226	129	16	11	382
1905	237	130	21	-	388

Se observă și din această evoluție numerică a instituției școlare că modificările aduse tipologiei școlilor se desfășoară pentru această perioadă încă lent, creșterea numerică pe ansamblu modificând prea puțin structura și organizarea instituției pe ansamblu. Totuși, este vizibil efortul autorităților de a mări numărul școlilor de stat și comunale în care limba de predare oficială era maghiara, în defavoarea școlilor confesionale în care procesul instructiv-educativ se desfășura în limba maternă a elevilor. Începutul secolului XX, în care se intensifică atât controlul asupra școlilor cât și legislația școlară specifică, va duce la transformări și modificări atât de fond cât și de substanță ale instituției școlare din Banat.

Situația era și mai defavorabilă în cazul școlilor specifice învățământului secundar:

Tabel 4. Situația numerică a școlilor de ucenici industriale și comerciale între anii 1904-1908.²⁰

Comitat/ Oraș	Ani școlari											
	1904/1905			1905/1906			1906/1907			1907/1908		
	Școli industriale	Școli comerciale	Total	Școli industriale	Școli comerciale	Total	Școli industriale	Școli comerciale	Total	Școli industriale	Școli comerciale	Total
	10	3	13	11	3	14	11	3	14	12	3	15
Caraș-Severin												
Timiș	15	3	18	15	3	18	15	3	18	16	3	19
Torontal	8	2	10	8	2	10	8	2	10	9	2	11
Timișoara	1	1	2	1	1	2	2	1	3	1	1	2
Vârșeț	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Panciova	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2

Din totalul acestor școli, clasificarea acestora după criteriul limbii de desfășurare a cursurilor este edificator pentru afirmațiile anterioare. Astfel, în comitatul Caraș-Severin și Torontal, în anul școlar 1907/1908 din cele 12 și respectiv 9 școli industriale toate erau comunale maghiare, iar în comitatul Timiș din totalul de 16 astfel de instituții 15 erau comunale maghiare și una particulară confesională romano-catolică. În orașe toate școlile industriale erau de asemenea comunale maghiare.²¹ În cazul școlilor comerciale acestea erau, fără excepții, comunale maghiare și germane.²² Presa națională de limbă română, sancționa drastic, ori de câte ori aborda acest subiect situația de facto existentă: „Noi, cele aproape trei milioane de români din țările coroanei Sfântului Ștefan avem abia 4 licee și alte 2 școli medii cu câte 4 clase. Atâta e totul în ce se reduce învățământul

nostru secundar național. Aceste institute care încă o duc ca vai de capul lor, căci au cu multe nevoi de luptat, nu pot răspunde trebuințelor noastre de învățământ mediu. Sunt prea puține, prea rare și prea puțin accesibile pentru cei din depărtări mai mari... Întreg comitatul Caraș-Severin, precum și comitatele învecinate cu populație românească ale Timișului, Torontalului și Aradului, care toate laolaltă ar putea forma un mic regat nu avem nici măcar o singură școală medie românească. Brașovul, Blajul, Năsăudul ne sunt prea departe. Paguba culturală ce o suferim prin acesta este evidentă. Negreșit am progresat față de trecut. Numărul intelectualilor noștri a crescut..., dar nu stă nici o proporție cu progresul realizat în același timp.... Nu arareori vedem că tocmai din școale ... ies cei mai fervenți luptători pentru drepturile poporului nostru ..."²³

Această situație se repetă în cazul școlilor publice civile superioare de fete și de băieți:

Tabel 5. Situația numerică a școlile civile superioare de băieți și de fete în anul școlar 1907/1908.²⁴

Comitat/Oraș	Școli		Total
Caraș-Severin	De fete	6	11
	De băieți	5	
Timiș	De fete	3	5
	De băieți	2	
Torontal	De fete	6	9
	De băieți	3	
Timișoara	De fete	4	5
	De băieți	1	
Vârșeț	De fete	1	1
	De băieți	-	
Panciova	De fete	2	3
	De băieți	1	

Din totalul de 11 școli civile superioare din comitatul Caraș-Severin 3 erau de stat (2 de băieți și una de fete), 3 erau comunale maghiare, (de băieți), 2 erau confesionale romano-catolice maghiare și 3 particulare.²⁵ În comitatul Timiș, din 5 școli civile superioare 3 erau maghiare de stat, 1 era comunală maghiară și 1 romano-catolică confesională particulară.²⁶ Proporțiile se păstrează și în cazul școlilor civile superioare din orașele menționate, nici una dintre școli nefiind de limbă maternă română.

În cea ce privește numărul școlilor pedagogice, acestea existau la Caransebeș și era confesională greco-ortodoxă pentru băieți, iar la Timișoara existau 3 astfel de institute: confesională romano-catolică pentru învățătoare, de stat pentru învățători și o școală confesională romano-catolică pentru educatoare.²⁷

Structura școlară din comitatele Caraș-Severin și Timiș includea deci, la începutul secolului al XX-lea, (anul școlar 1907/1908), următoarea rețea de instituții de învățământ:

Tabel 6. Structura rețelei școlare din comitatele Caraș-Severin și Timiș în anul școlar 1907/1908²⁸

Tipul școlii		Comitat/Oraș			
		Caraș-Severin	Timiș	Timișoara	Vârșeț
Grădinițe normale regulate		18	37	8	4
Azile cu internat permanent - orfelinate		-	9	-	-
Școli elementare primare zilnice		422	353	21	5
Școli de repetiție	generale	330	176	6	1
	economice	34	143	1	1
Cursuri de repetiție cu specializare		12	16	2	1
Școli de ucenici	Industriale	12	16	2	1
	Comerciale	3	3	1	1
Școli populare superioare	De băieți	-	-	-	-
	De fete	1	-	-	-
Școli civile	De băieți	5	2	1	-
	De fete	6	3	4	1
Institute pentru pregătirea educatoarelor		-	-	1	-
Institute de pregătire a învățătorilor		1	-	1	-
Institute de pregătire a învățătoarelor		-	-	1	-
TOTAL		843	758	49	15

Pentru Banat, la începutul secolului XX, nivelul de instruire școlară la primul nivel a fost asigurat printr-o rețea instituțională care cuprindea la nivelul învățământului primar aceleași tipuri de școli, ca pe întreg teritoriul Austro-

Ungariei.²⁹ Pentru a putea analiza în mod judicios sistemul de învățământ din Banat, este necesară analiza datelor statistice oficiale publicate de Magyar Statisztikai Közlemények, deoarece aceasta oferă date complete privind rețeaua de școli care funcționa atât în comitate , cât și în orașe. Vom exemplifica prin expunerea datelor statistice privitoare la numărul și caracterul școlilor primare zilnice din Banat, care au funcționat la începutul secolului al XX-lea, între anii 1904-1908 în cele trei comitate și în principalele orașe: Timișoara, Vârșeț, Panciova. (Tabel 7.)³⁰

Tabel 7. Școlile primare zilnice din Banat între anii 1904-1908.

Caracterul școlii		Comitat/Ani școlari												Orăș/Ani școlari							
		Caraș-Severin				Timiș				Torontal				Timișoara				Vârșeț		Panciova	
		1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1905/1906	1906/1907	1907/1908	1908/1909	1904/1905	1905/1906	1906/1907	1907/1908
Școli comunale	Școli de stat	57	57	59	64	64	67	69	74	68	72	75	77	1	1	1	1	-	-	-	-
	Maghiare	46	48	69	67	29	30	39	33	68	66	71	74	7	7	7	7	2	2	2	2
	Germane	1	1	1	1	8	5	2	4	21	20	17	11	-	-	-	-	-	-	-	-
	Slovace	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
	Române	55	55	40	40	6	6	5	7	6	6	7	8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sârbe	9	9	4	5	19	21	16	17	13	13	15	17	-	-	-	-	-	-	-	-
	Altele	4	3	1	1	1	1	1	1	6	5	3	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Școli confesionale	Total	115	116	115	114	63	63	63	62	116	112	115	116	7	7	7	7	2	2	2	2
	Romano-catolice	Maghiare	13	12	12	11	26	28	37	34	49	46	45	49	4	5	5	5	-	-	-
		Germane	-	-	-	-	15	14	5	8	6	7	5	3	-	-	-	-	-	-	-
	Greco-catolice	Altele	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Maghiare	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Române	24	25	25	24	17	17	16	16	5	5	5	5	-	-	-	-	-	-	-
		Rutene	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Reformate	Total	26	26	27	26	18	17	17	5	5	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-
		Maghiare	3	3	3	3	2	2	2	4	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-
		Altele	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Evangelice	Total	3	3	3	3	3	3	2	4	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-
		Maghiare	1	1	1	1	3	3	2	1	2	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-
		Germane	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-
		Slovace	-	-	-	-	1	1	1	2	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortodoxe	Total	2	2	2	2	5	5	4	4	4	3	5	-	-	-	-	-	-	-	-
		Maghiare	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Române	197	200	199	197	123	122	121	122	29	28	29	29	3	3	3	3	-	-	-
		Sârbe	1	1	2	1	26	28	27	27	55	56	56	56	2	2	2	2	1	1	1
		Altele	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Școli particulare	Unit	Total	199	201	201	197	151	151	150	149	84	84	85	85	5	5	5	5	1	1	1
		Maghiare	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Izra	2	2	1	1	-	-	-	2	3	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Școli asociate	Izraelite	Total	246	247	247	242	218	219	216	214	154	153	150	154	9	10	10	10	1	1	1
		Maghiare	-	-	-	-	1	1	-	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
		Germane	6	6	6	3	3	4	3	11	12	10	9	2	2	2	3	2	2	2	2
TOTAL ȘCOLI	Școli particulare	Maghiare	6	6	6	3	3	4	3	11	12	10	9	2	2	2	3	2	2	2	2
		Germane	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
		Total	6	6	6	3	3	4	3	12	13	10	10	2	2	2	3	2	2	2	2

Întreaga evoluție a instituției școlare reflecta politica oficialităților maghiare în domeniul învățământului. Constatăm influența aplicării legii Apponyi în anul școlar 1907/1908 care determină existența unui spor numeric al școlilor de stat concomitent cu o scădere al celor confesionale.

În comitatul Caraș-Severin, la o populație majoritară de aproximativ 336 500 de locuitori români³¹ (incluzând orașele Lugoj și Caransebeș) le reveneau 260 de școli cu predare în limba română, în timp ce pentru aproximativ 33 563 de maghiari³² funcționau 151 de școli. O instituție de învățământ românească revenea la aproximativ 1295 de vorbitori de limba maternă română, în timp ce o școală maghiară era alocată la aproximativ 222 de locuitori de limba maternă maghiară.³³

Disproporția dintre numărul mare al școlilor cu predare în limba maghiară și numărul mic al elevilor de limba maternă maghiară este evident. Astfel, în anul școlar 1907/1908 totalul elevilor ce frecventau școala era de 38 895.³⁴ Dintre aceștia doar 2574 aveau ca limbă maternă maghiara,³⁵ iar 26 509 erau de limba maternă română.³⁶ Spre comparație, numărul elevilor de limba maternă germană era de 6726.³⁷

La 2574 de elevi maghiari le revenea un număr total de 150 de școli. Rezultă că la aproximativ 18 elevi de limba maternă maghiară le revenea o școală, în timp ce aproximativ 58 de elevi de limba maternă română beneficiau de o singură instituție școlară.³⁸

În comitatul Timiș, cu o populație totală de 391814 locuitori,³⁹ (fără orașele Timișoara și Biserica Albă) existau în anul școlar 1907/1908 un număr total de 353 de școli.⁴⁰ Dintre totalul locuitorilor, 160472⁴¹ erau vorbitori de limba maternă română, reprezentând un procent de 43,98% din total⁴². Acestora le reveneau doar un număr de 197 de școli confesionale românești,⁴³ ceea ce în cifre reale înseamnă că o școală cu limba de predare română revenea unui număr de 814,5 locuitori. Concomitent, în același comitat, unui număr de 36382 vorbitori de limbă maternă maghiară⁴⁴ reprezentând procentual 9,97%⁴⁵ din totalul de populație a comitatului

Timiș, le erau alocate 74 școli de stat, 33 școli comunale maghiare, 34 școli romano-catolice maghiare, 1 școală greco-catolică maghiară, 2 școli reformat maghiare, 2 școli evanghelice maghiare, și 3 școli particulare maghiare, reprezentând un total de 149 de instituții cu limbă de predare a statului. Prin raportarea acestui număr de școli, printr-un calcul simplu, la numărul de vorbitori de limbă maternă maghiară, rezultă că o astfel de școală revenea unui număr de 244,1 locuitori. Disproporția este vizibilă și indică cu claritate politica oficială a statului în domeniul educației pentru alte naționalități decât cea maghiară.

Dacă lumea rurală este predominată de vorbitorii de limbă maternă română, în cifre absolute, situația este inversată în cazul orașelor. În Timișoara, Vârșeț și Biserica Albă în primul deceniu al secolului XX domină locuitorii de limbă maternă germană (cu 43,6%, 49,5% și respectiv 52,6%).⁴⁶ Dintre orașe, Caransebeșul este singurul în care vorbitorii de limbă maternă română dețin o majoritate relativă de aproximativ 49% . Faptul se explică și prin existența aici a Episcopiei ortodoxe a Caransebeșului. În celelalte centre urbane însă, procentual aceștia se situau între 3% în Vârșeț, 10% în Timișoara, 16% în Biserica Albă și 31% în Lugoj.⁴⁷

Desigur că și situația statistică a școlilor este direct dependentă de aceste variații numerice. Analiza raportului populație-școli în orașele Timișoara și Vârșeț relevă aceeași situație disproporțională: în orașul Timișoara pentru 7566 de locuitori de limbă maternă română⁴⁸ existau 3 școli confesionale ortodoxe, iar în Vârșeț, pentru 879 de locuitori de limbă maternă română⁴⁹ nu exista nici o școală elementară cu această limbă de predare. Deși orașul Timișoara dispunea de o rețea școlară importantă, la începutul secolului al XX-lea, mai exact în anul școlar 1910/1911, din 80 de astfel de instituții⁵⁰ (8 grădinițe, 6 școli primare de stat, 12 școli primare comunale, 14 școli primare confesionale, 4 școli primare particulare, 5 școli civile, 5 gimnazii și licee, 25 școli de ucenici speciale și 1 școală superioară), doar în 3 școli limba de predare era română.⁵¹

Încă înainte ca legea Apponyi să intre în vigoare, Consistoriul Diecesan al Caransebeșului ia măsuri urgente de preîntâmpinare a efectelor majore negative pe care aceasta le-a avut asupra evoluției numerice a școlilor. Astfel prin ordinul nr. 3927/1906 trimis protopopiei Bisericii-Albe episcopul Nicolae Popea informează asupra faptului că administrația comitatului Caraș-Severin, prin ședința sa din 14 august 1906 a anunțat sistematizarea a 99 de școli comunale din 78 de comune, datorită neconcordanței condițiilor de studiu cu prevederile legale în vigoare.⁵² Ca măsuri ce se impuneau de urgență pentru comunele din protopopiatul Bisericii-Albe menționăm: înființarea de noi posturi pentru învățători în comunele Naidaș, Mircovaț, Petrilova, Potoc și Socolar. De asemenea, protopopul era sfătuit ca, „cu cea mai mare grăbire”, să ia toate măsurile necesare pentru a împiedica aplicarea propunerii de către „antistiile” comunale, arătând acestora și locuitorilor comunei „foloasele neînsemnat de mari ce rezultă pentru credincioșii bisericii noastre susținerea școlilor confesionale” și totodată să indice și cele mai eficace mijloace pentru asigurarea susținerii claselor propuse pentru sistematizare.⁵³

După anul 1907, când începe să fie aplicată Legea Apponyi, tot mai multe școli românești încep să ceară ajutor de la stat. Acest fapt va începe să fie vizibil la nivelul statisticilor școlare întocmite de către Sinoadele întrunite ca Senate școlare ale Episcopiiilor de Arad și de Caransebeș, dar și în statisticile oficiale privitoare la școli și se reflectă în variațiile numerice înregistrate la nivelul instituției școlare.

Pentru comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal, locuite în majoritate de o populație vorbitoare de limbă maternă română, evoluția numerică a școlilor de stat, comunale și particulare indică variații numerice conforme cu modificările legislative. Astfel, pentru anul 1907 din totalul de 423 de școli din comitatul Caraș-Severin⁵⁴ 261 erau școli românești, iar dintre acestea 40 erau școli comunale românești și 24 erau școli greco-catolice românești.⁵⁵ În comitatul Timișului, pentru același an, din totalul de 353 de școli, 145 erau școli românești, iar dintre acestea 7 erau școli comunale românești și 16 erau școli greco-catolice românești⁵⁶.

Concluzia care se impune este că majoritatea școlilor românești erau confesionale ortodoxe și erau administrate de către episcopiile Aradului și Caransebeșului.

Tabel 8. Evoluția numerică a școlilor primare zilnice din Comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal la începutul secolului al XX-lea.⁵⁷

Comitatul	ANUL	TIPURI DE SCOLI				TOTAL
		De stat	Comunale	Confesionale	Particulare	
Caraș-Severin	1904/1905	57	115	246	6	424
	1905/1906	57	116	247	6	426
	1906/1907	59	115	247	6	427
	1907/1908	64	114	242	3	423
Timiș	1904/1905	64	63	218	3	349
	1905/1906	67	63	219	4	354
	1906/1907	69	63	216	4	352
	1907/1908	74	62	214	3	353
Torontal	1904/1905	68	116	154	12	350
	1905/1906	72	112	153	13	351
	1906/1907	75	115	150	10	352
	1907/1908	77	116	154	10	358

Este ușor de remarcat faptul că, în ciuda condițiilor grele de finanțare, numărul școlilor confesionale ortodoxe care solicită sprijinul financiar al statului este totuși destul de redus. Explicația rezidă în „lupta” permanentă, dusă la nivelul Episcopiilor administratoare de Arad și Caransebeș pentru păstrarea caracterului confesional a acestora, precum și a limbii de predare.

Pentru a susține și prin cifre aceste afirmații vom extrage pentru școlile confesionale administrate de Episcopia Caransebeșului datele statistice incluse în www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

rapoartele generale ale Consistoarelor Diecezane despre starea învățământului între anii școlari 1885/1886-1912/1913, care au fost publicate și în organul de presă al Episcopiei Caransebeșului, Foia Diecesană. Pentru anii școlari 1913/1914-1918/1919, datorită situației create de starea de război, între actele Arhivei Episcopiei Caransebeșului nu se mai găsesc acest tip de documente deoarece, datorită imposibilității colectării datelor statistice la nivelul la nivelul școlilor și apoi al protopopiatelor, s-a sistat întocmirea rapoartelor generale anuale. De asemenea, în arhiva menționată nu se regăsesc Rapoartele generale pentru anii școlari 1902/1903, 1903/1904, 1906/1907, 1909/1910, 1910/1911 deși la vremea respectivă acestea au existat.

Tabel 9. Evoluția numerică a școlilor confesionale ortodoxe române administrate de Episcopia Caransebeșului între anii școlari 1885/1886-1917/1918.

Ani școlari												
Număr școli	1885/ 1886 ⁵⁸	1887/ 1888 ⁵⁹	1898/ 1899 ⁶⁰	1899/ 1900 ⁶¹	1900/ 1901 ⁶²	1901/ 1902 ⁶³	1904/ 1905 ⁶⁴	1905/ 1906 ⁶⁵	1907/ 1908 ⁶⁶	1908/ 1909 ⁶⁷	1911/ 1912 ⁶⁸	1912/ 1913 ⁶⁹
	212	212	222	222	226	233	237	241	238	243	219	229

Aceste rapoarte generale ale Consistoarelor Diecezane despre starea învățământului erau redactate la nivel de secretar episcopal sau chiar de către episcopul în funcție în anul respectiv și poartă semnăturile unor nume ilustre ca Episcopul Nicolae Popea (pentru anii 1899/1900, 1900/1901, 1901/1902, 1904/1905, 1905/1906), Arhimandrit vicar episcopesc Filaret Musta (pentru anii

1907/1908, 1908/1909), sau a Episcopului Miron Cristea (pentru anii 1911/1912, 1912/1913).

Datele statistice se adunau anual și se grupau într-un „conspect tabelariu”, care apoi se folosea la compunerea conspectului general pentru întreaga mitropolie, prezentat apoi Congresului general bisericesc.⁷⁰ Variațiile numerice produse după anul 1907 la nivelul școlilor confesionale administrate de Episcopia Caransebeșului indică strădaniile instituției de a „recâștiga” școlile „pierdute” datorită înăsprii condițiilor legislative, chiar dacă acest fapt se produce doar temporar și sporadic.

Deoarece catehizarea – predarea religiei ortodoxe – se făcea în toate școlile, indiferent de caracterul sau limba de predare în care se desfășura procesul de învățământ, Episcopiile luau în evidența lor și celelalte școli elementare și medii civile, comerciale, precum și gimnaziile care funcționau pe teritoriul eparhiei, în care se școlarizau elevi vorbitori de limbă maternă română.

Pentru a compara evoluția numerică a acestor tipuri de școli față de instituțiile școlare cu caracter confesional la începutul secolului al XX-lea vom exemplifica cu următorul tabel:

Tabel 10. Evoluția numerică a instituțiilor școlare de pe teritoriul Episcopiei Caransebeșului, altele decât cele confesionale românești, la începutul secolului al XX-lea

Ani școlari										
Tipuri de școli	1898/ 1899 ⁷¹	1899/ 1900 ⁷²	1900/ 1901 ⁷³	1901/ 1902 ⁷⁴	1904/ 1905 ⁷⁵	1905/ 1906 ⁷⁶	1907/ 1908 ⁷⁷	1908/ 1909 ⁷⁸	1911/ 1912 ⁷⁹	1912/ 1913 ⁸⁰
Școli administrate de STEG ⁸¹	11	11	12 ⁸²	12 ⁸³	11	11	11	11	Incluse în nr. școlilor de stat	156
Școli din fostul confiniu militar administrate de stat	106	106	107	107	107	107	107	107	Incluse în nr. școlilor de stat	
Școli comunale și din „claustrele” romano-catolice	5	19	22	23	23	44	59	23	34	
Școli de stat	Nu sunt date	16	16	17	21	33	37	32	130	
Școli medii civile ⁸⁴	7	7	7	7	7	7	7	7	7	Nu sunt date
Școli medii comerciale ⁸⁵	2	2	2	2	2	2	2	2	2	Nu sunt date
Școli reale ⁸⁶	-	-	-	1	1	1	1	1	1	Nu sunt date
Gimnazii ⁸⁷	3	3	3	3	3	3	3	3	3	Nu sunt date

Se observă din modalitatea de alcătuire a acestor statistici insistența cu care Episcopia își continuă încercările de a-și atribui prerogativele de administrare pentru școlile din fostul confiniu militar și a școlilor comunale care i-au aparținut la

un moment dat, sperând în revenirea acestora sub „oblăduirea” bisericii. Cu toate acestea, atât de facto, cât și de jure, acestea nu se vor mai reîntoarce sub administrarea inițială. Faptul că abia în anul școlar 1912/1913, nu se mai face în raportul general diferența dintre principalele tipuri de școli de stat susține această argumentație. Textul raportului despre starea învățământului din anul 1909, redactat de vicarul episcopiei Caransebeșului Filaret Musta preciza că: ” ... mai sunt ... pe teritoriul fostului confiniu militar 107 școale pe care noi le considerăm de confesionale, deși statul le consideră, parte de școale comunale, parte de stat și le are în administrațiunea sa. Causa acestor școale și acum este prezentă la Consistoriul mitropolitan... Pe lângă acestea mai amintim cele 11 școale, care au fost sub administrațiunea societății căilor ferate, pe care însă noi le-am considerat și le considerăm încă de confesionale, deși cu începerea anului 1902/1903 au intrat în administrațiunea statului, care le consideră de stratificate. Chestiunea acestor școale trebuie să o considerăm încă dependentă între înaltul Ministeriu și Consistoriul diecesan....”⁸⁸

De altfel, această problemă a stat în atenția Mitropoliei române de la Sibiu încă din anul 1887, când în cadrul Congresului național bisericesc se redactează o „reprezentățiune” pentru „revendicarea caracterului confesional al școlilor populare române din fostul confiniu militar bănățean” și care era adresată Ministerului regesc unguresc de culte și instrucțiune publică condus în acel moment de Augustin Trefort.⁸⁹ Memoriul face un scurt istoric asupra relației legale stabilite între stat și biserica greco-orientală, trecând în revistă legislația care o reglementa, precum și situația juridică a școlilor populare greco-ortodoxe din confiniul militar banatic care stăteau acum sub tutela autorității politice. Aceste școli declarate drept comunale însă, nu s-au înființat și nu au fost susținute din averea comunelor politice ci, din contribuțiile credincioșilor greco-orientali. În confiniul militar organele guvernamentale aveau ingerințe în „aplicarea” învățătorilor, stabileau, încasau și plăteau salariile și dispuneau într-un cuvânt de tot ceea ce privea

administrarea școlilor. Trecând peste sfera lor de „ingerință”, au început să administreze și averile bisericești.⁹⁰ Chiar și așa, documentele școlare arată că, școlile erau numite în continuare „școli naționale comunale greco-neunite” sau „școli naționale greco-orientale”, autoritățile militare administrând afacerile bisericești și școlare doar ca mandatar ai bisericii.⁹¹ Alte argumente cuprinse în memoriu erau următoarele:⁹² caracterul școlilor era pur confesional; directorii școlari erau exclusiv de confesiune greco-ortodoxă și au funcționat după prealabila ascultare a autorității bisericești superioare la propunerea aceleia și cu învoirea ei; acolo unde erau mai multe confesiuni fiecare își avea școala ei proprie; școlile erau recunoscute de autoritatea militară ca fiind școli confesionale; „instrucțiunile” din anul 1871 recunoșteau aceste școli și susțineau dreptul de inspecție al inspectoratelor școlilor naționale sau confesionale; conceptul de școală comună era necunoscut până la art. de lege XXXIII/1868; dreptul de a da dispoziții al organelor guvernamentale pentru școlile populare confesionale se reducea la tutela pe care o exercita statul peste biserica greco-orientală; modul în care au funcționat școlile populare din confiniul militar și măsurile luate de autoritățile publice nu au alterat caracterul confesional al acestora; după desființarea confiniului militar, școlile populare de acolo au fost puse sub jurisdicția autorității bisericii ca autoritate școlară.⁹³

Comentând informațiile cuprinse în rapoartele consistoarelor ca senat școlare către sinoade, articolul de pe prima pagină a „Drapelului” din 18Apr/1Mai observă că Avem deci puternice motive de îngrijire serioasă, căci vedem că un număr mare de comune bisericești nu mai sunt în stare să corespundă datorințelor ce le incumbă ca susținătoare de școale și prin urmare ajung tot atâtea școli confesionale românești avizate la ajutorul statului care în schimb nu va întârzia să-și exercite ingerința ce și-a asigurat-o prin lege...⁹⁴ Datori suntem în fiecare comună unde vedem primejdia să lucrăm cu cuvântul și fapta, să arătăm sătenilor noștri marea importanță a școlilor confesionale pentru întărirea noastră națională,

datori suntem să le luminăm mintea ... să contribuie ... ca să asigure învățătorilor salariul și cuincuinalele cerute de lege ...”.⁹⁵ Un alt articol, al aceluiași periodic, analizând „starea învățământului” observă ” ...o mișcare în favoarea școlilor comunale pe contul celor confesionale ... Privim în jos la școlile comunale pe care a pus mâna statul în fostul confiniu militar și vedem ... instrucția cu desăvârșire neglijată ... copiii de mici sunt siliți a prefera altă limbă ...”⁹⁶

Tonul articolului arată îngrijorarea elitei intelectuale a vremii privind soarta școlilor și înțelegerea necesității că o conștientizare a problemei trebuia să se producă la nivelul omului simplu, al contribuabilului.⁹⁷

Cu toate greutățile întâmpinate, comunitățile locale românești în marea lor majoritate au făcut eforturi pentru a-și susține în continuare școala confesională. Acest fapt este vizibil și în partiția localurilor școlare. Din ce în ce mai intens, după anul 1907 se face remarcat efortul de a asigura o bună dotare a instituției școlare și chiar de a asigura, pentru buna desfășurare a procesului instructiv-educativ, săli de studiu și birouri special amenajate.

Tabel 11. Numărul clădirilor școlare și modalitatea de organizare a spațiului didactic și auxiliar în cadrul școlilor primare zilnice din Banat în anul școlar 1907/1908⁹⁸

Tipul încăperii	Comitat/Oraș					
	Caraș-Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova
Total clădiri proprietate privată a școlilor sau folosite gratuit	412	330	322	17	3	4
Total clădiri închiriate parțial	4	8	16	1	-	-
Total clădiri închiriate	12	11	12	1	2	5
Numărul claselor	537	642	891	81	40	20
Numărul sălilor de lucru manual	1	2	6	-	2	-
Numărul sălilor de sport	4	3	6	4	2	-
Numărul sălilor pentru bibliotecă	5	10	12	5	1	-
Numărul sălilor pentru materialul didactic	7	10	14	3	1	-
Numărul sălilor de consiliu	2	7	21	2	-	1
Numărul birourilor de directori	5	15	15	4	1	2
Cancelarii	3	7	12	3	2	1
Număr săli pentru „servitori”	13	19	34	10	5	5
Număr locuințe pentru învățători	426	491	639	26	-	2
Total școli	428	349	350	19	5	9

Este vizibil faptul că, majoritatea clădirilor școlare erau proprietatea privată a acestora, numărul clădirilor închiriate fiind insignifiant. Destinația principală a sălilor era aceea de a fi folosite pentru activitatea didactică efectivă și într-un procent extrem de redus destinația acestora era de natură administrativă. De asemenea, pentru a respecta rigorile legislației școlare locuința cadrului didactic era asigurată în marea majoritate a localităților.

Efortul de a asigura condiții optime de studiu pentru elevii școlilor primare este evident și în truda comunităților locale de a asigura salariile corespunzătoare

pentru corpul didactic angajat. Exemplificăm prin situația înaintată Consistoriului Diecezan al Caransebeșului de protoprezbiteratul Oraviței în 1901.

Tabel 12. Situația financiară a comunelor din protopopiatul Oraviței în anul 1901⁹⁹

Nr.	Numele Comunei	Numele învățătorului	Cât solvește comuna din propriile mijloace în salariul fundametal?	Cât solvește comuna din propriile mijloace în l-ul cuincinal?	Până la ce sumă ajunge puterea materială a comunei?	Cât se cere ca ajutoriu pt. întregirea salariului la minimul legal?	Cât se cere ca ajutoriu pt. acoperirea primului cuincinal?	Cat se cere ca ajutor pentru solvirea cuincinalului al doilea?
1.	Agadicu	Pavel Frent	600 coroane	100 coroane	700 coroane	-	-	100 coroane
2.	Broșteni	Aureliu Popoviciu	620 coroane	100 coroane	1373 coroane	-	-	-
3.	Cacova	Ioan Cive și Traian Lința	1660 coroane	100 coroane	1760 coroane	-	-	-
4.	Calina	Iosif Jian	600 coroane	100 coroane	700 coroane	-	-	100 coroane
5.	Cârmecea	Sava Molin	600 coroane	-	763 coroane	-	-	-
6.	Ciclovamontană	Vasilie Jian și Alexandru Frâncu	-	-	-	-	-	-
7.	Ciclovamontană	Nicolae Călnicen și C-tin Laxar	1200 coroane	-	1300 coroane		-	100 coroane
8.	Ciudanovița	Vasile Milencioviciu	600 coroane	-	700 coroane	-	-	100 coroane
9.	Comoriște	Alecsa Jian	800 coroane	100 coroane	1000 coroane	-	-	-
10.	Forotic	Ioan și Lazar Dabiciu	1320 coroane	100 coroane	1020 coroane	300 coroane	100 coroane	100 coroane

11.	Gârliște	Iancu Duda	720 coroane	100 coroane	820 coroane	-	-	100 coroane
12.	Goruia	Pavel Miclea	600 coroane	100 coroane	700 coroane	-	-	-
13.	Greovași	Ioan Capețiu	800 coroane	100 coroane	1000 coroane	-	-	-
14.	Jisin	Filip Voina	220 coroane	-	220 coroane	480 coroane	100 coroane	100 coroane
15.	Jurjova	Pavel Cipu	600	100 coroane	700 coroane	-	-	100 coroane
16.	Maidan	Sofronie Liuba	700 coroane	100 coroane	800 coroane	-	-	-
17.	Mircina	Petru Poenariu și Ersilia Gherga	1200 coroane	100 coroane	1300 coroane	-	-	-
18.	Oravița- montană	Nicolae Băiaș și George Dragoiescu	-	-	-	-	-	-
19.	Oravița- română	George Jianu	800 coroane	100 coroane	900 coroane	-	-	-
20.	Rachitova	Nicolae Simu	700 coroane	100 coroane	800 coroane	-	-	-
21.	Secaș	Rusalin Muhi	600 coroane	100 coroane	700 coroane	-	-	100 coroane
22.	Ticvaniu -mic	Ioan Drinca	700 coroane	100 coroane	800 coroane	-	-	100 coroane
23.	Vărădia	Ion Alexandrescu și George Tiunea	1400 coroane	100 coroane	1500 coroane	200 coroane	100 coroane	100 coroane
Suma totală a mijloacelor necesare			17040	1700	19756	980	300	1100

Se observă, cu puține excepții, că în majoritatea localităților din protopopiat salariile învățătorilor erau asigurate conform prevederilor legii. Diferențele urmau să fie acoperite din fondul „casei”, episcopiei la cererea căreia se întocmise situația.

După anul 1907 un număr tot mai mare de școli vor cere ajutor de la stat. Din Protocolul Congresului național bisericesc ordinar întrunit la Sibiu la 17/30

iulie 1916 și în care se prezintă situația financiară a școlilor din anii școlari 1911/1912 și 1913/1914 reiese că în doar doi ani se dublează numărul instituțiilor școlare care cer ajutorul financiar al statului, cu tot ceea ce implica acest fapt: schimbarea limbii de predare.

Tabel 13. Situația financiară a școlilor confesionale românești din diecezele Arad și Caransebeș pentru anii 1911/1912; 1913/1914¹⁰⁰

Dieceza	Nr. școlilor care se susțin din mijloace proprii/ ani școlari		Nr. școlilor ajutate de Episcopii/ ani școlari		Nr. școlilor cu susținere de la stat/ ani școlari	
	1911/1912	1913/1914	1911/1912	1913/1914	1911/1912	1913/1914
Arad	237	123	1	1	97	191
Caransebeș	174	56	7	7	44	102

Creșterea bruscă este determinată și de starea de război care a determinat comunitățile rurale să nu mai dispună de sumele necesare susținerii financiare a școlii confesionale.

Aceste variații vor fi vizibile și în fluctuațiile frecvenței școlare din cadrul școlilor confesionale la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

NOTE:

- ^{1.} Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Școală și comunitate în secolul al XIX-lea, Cluj 2002, p. 9-62
- ^{2.} 1 Ibidem.
- ^{3.} 1 Magyar Statisztikai Közlemények , vol. 31, Budapesta, 1910, p.222-227
- ^{4.} 1 V. Țircovnicu , Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat(1780-1918), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p.165
- ^{5.} 1 Foia diecesană, Caransebeș, IV, 1889, nr. 16/28 aprilie, p. 1
- ^{6.} 1 E. Hodoș, Cercetări. Probleme școlare confesionale, Sibiu, 1944, apud V. Țircovnicu, op.cit., p.170
- ^{7.} 1 Ibidem.
- ^{8.} 1 Foia diecesană, Caransebeș, IV, 1889, nr. 16/28 aprilie, p. 1
- ^{9.} 1 Ibidem.
- ^{10.} 1 M. Pârvulescu, Școală și societate în Banat. Secolul al XIX-lea.. Contribuția școlilor la formarea elitelor românești, Timișoara, 2000 p.54
- ^{11.} 1 A. Rotaru-Dumitrescu, Legislația privind salarizarea învățătorilor confesionali și implicațiile ei asupra evoluției școlii confesionale românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în Biserica și societate în Banat, Editura Învierea, Timișoara, 2005, p. 138
- ^{12.} 1 Drapelul, Lugoj, IV, 1904, nr. 61 din 27 mai/9 iunie, p.1
- ^{13.} 1 Ibidem.
- ^{14.} 1 Ibidem, I, 1901, nr. 34 din 21 aprilie/4 mai, p.4
- ^{15.} 1 N. Bocșan, Contribuții la istoria iluminismului românesc, Editura Facla, Timișoara, 1986; I.Munteanu, Naționalitate și confesionalitate în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea în Apulum , Alba Iulia, XXXVII , nr.2 /2000; I. Munteanu, Așezări din Banatul istoric la începutul sec. al XX-lea. Studii de imagine. în Identitate și alteritate. Studii de imagologie , vol. II, Cluj-Napoca, 1998; I. Munteanu , Rural population from the historical Banat at the beginnig of the 20 th century in Danube-Cris-Mures-Tisa Euroregion geoeconomical space of sustainable development , Timișoara-NoviSad-Szeged-Tübingen , 1999 ; A. Rotaru-Dumitrescu, Structura instituției școlare din Comitatul Caraș-Severin la

începutul secolului XX în Societate și civilizație în Banatul istoric, volum omagial, Editura Mirton, Timișoara, 2003; Magyar Statisztikai Közlemények , vol. 42, Budapesta, 1912; Colecția Studia Censualia Transilvania, coordonată de prof. univ. dr. Traian Rotariu, Cluj-Napoca, Ed. Staff, 1997-1999, Recensământul de la 1880, și Recensământul de la 1890; S. Dragomir , Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat în Anuarul de Istorie Națională , III , 1924-1925; N.M. Popp , Populația Banatului în timpul lui Iosif al II-lea în Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj nr.7 din 1942 ; Traian Simu , Colonizarea șvabilor în Banat, Timișoara, 1924; A. Țintă, Colonizările habsburgice în Banat. 1717-1740 , Timișoara , 1972 .

^{16.} 1 I. Hațegan, Populație și habitat în Banatul sec. XVIII-XX în A.M.N., nr.32/1995, Cluj-Napoca, p.164

^{17.} 1 V. Țircovnicu, op. cit., p.165

^{18.} 1 Ibidem, p. 166

^{19.} 1 După Protocoalele Congreselor naționale bisericești de la Sibiu, între anii 1885-1916, apud V. Țircovnicu, op. cit., p.166

^{20.} 1 Magyar Statisztikai Közlemények , vol. 31, Budapesta, 1913, p.369

^{21.} 1 Ibidem, p. 375-379.

^{22.} 1 Ibidem.

^{23.} 1 Drapelul, Lugoj, VIII, 1908, nr. 69 din 19Iunie/2 Iulie, p.1

^{24.} 1 Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 31, Budapesta, 1910, p. 396-413

^{25.} 1 Ibidem.

^{26.} 1 Ibidem.

^{27.} 1 Ibidem, p.338-341

^{28.} 1 Ibidem, p. 486/487

^{29.} 1 A. Rotaru-Dumitrescu Structura instituției școlare din Comitatul Caraș-Severin la începutul secolului XX în Societate și civilizație în Banatul istoric, Editura Mirton, Timișoara, 2003, p.368

^{30.} 1 Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 31, Budapesta, 1913, p.222-227

^{31.} 1 Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 42, Budapesta, 1912, p 342-365

^{32.} 1 Ibidem.

^{33.} 1 A. Rotaru-Dumitrescu, Structura instituției școlare p.368

34. 1 Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 32, Budapesta, 1913, p.210-211
35. 1 Ibidem.
36. 1 Ibidem
37. 1 Ibidem.
38. 1 A. Rotaru-Dumitrescu, Structura instituției școlare ..., p.369
39. 1 Magyar Statisztikai Közlemények , vol. 42, Budapesta, 1912, p.13
40. 1 Ibidem , vol. 31, Budapesta, 1913, p.222-227
41. 1 Ibidem, vol. 42, Budapesta, 1912, p 342-365
42. 1 Calcul efectuat pe baza datelor statistice preluate din Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 42, Budapesta, 1912, p 342-365
43. 1 Magyar Statisztikai Közlemények , vol. 31, Budapesta, 1913, p.222-227
44. 1Ibidem, vol. 42, Budapesta, 1912, p 342-365
45. 1 Calcul efectuat pe baza datelor statistice preluate din Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 42, Budapesta, 1912, p 342-365
46. 1Procente calculate pe baza datelor din Magyar Statisztikai Közlemények , Budapesta, 1912, vol.42, p.334-372.
47. 1 Ibidem.
48. 1 Magyar Statisztikai Közlemények , Budapesta, 1912, vol.42, p.334-372.
49. 1 Ibidem.
50. 1 I. Munteanu, R. Munteanu, Timiș . Monografie , Editura Marineasa , Timișoara , 1998 , p.372
51. 1 S. Borovszky, Temesvár, Budapesta, f. a., p. 203, apud I. Munteanu, R. Munteanu, Timișoara –Monografie, Timișoara, 2002,, p. 371
52. 1 DJAN, Caransebeș, Fond Protopopiatul Biserica-Albă, dosar38/1906, fila 1
53. 1 Ibidem.
54. 1 Magyar Statisztikai Közlemények, vol.31, Budapesta, 1913, p.222-227
55. 1 Ibidem.
56. 1 Ibidem
57. 1 Ibidem.
58. 1 Foia diecesană, Caransebeș, II, 1887, nr.20 din 17/29 mai, p.2
59. 1 Ibidem, IV, 1889, nr, 19 din 14/26 mai, p.3

60. 1 Arhiva Episcopiei Caransebeșului, Fond școlar, IV, dosar 43/1900, nenumărat.
61. 1 Ibidem, dosar 49/1901, nenumărat
62. 1 Ibidem, dosar 101/1902, nenumărat
63. 1 Ibidem, dosar 90/1903, nenumărat
64. 1 Ibidem, dosar 101/1906, nenumărat
65. 1 Ibidem, dosar 118/1907, nenumărat
66. 1 Ibidem, dosar 154/1909, nenumărat
67. 1 Ibidem, dosar 195/1910, nenumărat
68. 1 Ibidem, dosar 64/1913, nenumărat
69. 1 Ibidem, dosar 133/1914, nenumărat
70. 1 Ibidem, dosar 198/1900, nenumărat.
71. 1 Ibidem, IV, dosar 43/1900, nenumărat.
72. 1 Ibidem, dosar 49/1901, nenumărat
73. 1 Ibidem, dosar 101/1902, nenumărat
74. 1 Ibidem, dosar 90/1903, nenumărat
75. 1 Ibidem, dosar 101/1906, nenumărat
76. 1 Ibidem, dosar 118/1907, nenumărat
77. 1 Ibidem, dosar 154/1909, nenumărat
78. 1 Ibidem, dosar 195/1910, nenumărat
79. 1 Ibidem, dosar 64/1913, nenumărat
80. 1 Ibidem, dosar 133/1914, nenumărat
81. 1 Școlile erau administrate de STEG, dar din anul școlar 1902/1903 acestea au fost date în administrarea statului, care le considera stratificate, deși Consistoriul diecesan din Caransebeș va continua să le susțină caracterul confesional.
82. 1 Se adaugă din acest an o școală finanțată de Societatea brașoveană de uzine, cu același statut.
83. 1 Ibidem.
84. 1 Școlile medii civile se găseau în : Caransebeș, Lugoj, Panciova, Biserica-Albă, Oravița-Montană, Reșița-Montană, Orșova.
85. 1 Școlile medii comerciale se aflau în Vârșet și Panciova.
86. 1 Școala reală funcționa la Vârșet.

- ^{87.} 1 Gimnazii existau în Lugoj, Biserica-Albă, Panciova.
- ^{88.} 1 Arhiva Episcopiei Caransebeșului, Fond școlar, IV, dosar 195/1910, nenumărat.
- ^{89.} 1 Foia diecesană, Caransebeș, II, 1887, nr. 34 din 23 august/4 septembrie, p.3
- ^{90.} 1 Ibidem. Se atașau documente doveditoare.
- ^{91.} 1 Ibidem.
- ^{92.} 1 Ibidem, nr. 36 din 6/18 septembrie, p. 2-4
- ^{93.} 1 Ibidem.
- ^{94.} 1 Articolul face referire la legea 26/1893
- ^{95.} 1 Drapelul, Lugoj, I, 1901, nr. 31 din 18Apr/1Mai, p.1
- ^{96.} 1 Ibidem, nr. 34 din 21 aprilie/4 mai, p.3
- ^{97.} 1 A. Rotaru - Dumitrescu, Legislația privind salarizarea învățătorilor confesionali ...
p. 140
- ^{98.} 1 Magyar Statisztikai Közlemények, vol.31, Budapesta, 1913, p.350-351
- ^{99.} 1 Arhiva Episcopiei Caransebeșului, Fond școlar,IV, dosar284/1891, nenumărat
(Conspect despre mijloacele și sumele necesare pentru susținerea școlilor și acoperirea
cuicuinalelor învățătoarești din tractul protoprezbiterial al Oraviței la 9 aprilie 1902)
- ^{100.} 1 Protocolul Congresului național bisericesc ordinar întrunit la Sibiu la 17/30 iulie
1916, p. 152-153, apud V. Țircovnicu, op. cit., p. 169